

Novák Attila

Egyszemélyes többség

A Salom Békecsoport, avagy zsidó ellenzéki hang a Kádár-kor végének Magyarorszáján (1983–1989)¹

Az 1980-as évek elején megkezdődött az érett Kádár-rendszer agóniája, ami ugyanakkor hosszú évekig eltartott és átmeneti visszarendeződések is megfigyelhetők voltak. Olyan – addig alapvetőnek tűnő – tabukat is megkérdőjeleztek (főleg ellenzékiek), mint a magyar állami berendezkedés szocialista jellege vagy a társadalom szocialisztikus jövője, a formálódó ellenzéki „médiá” (a szamizdat) pedig a szabadságjogok követelésén túl teret adott szociális, vallási és etnikai közösségeknek (vagy kisebbségeknek), illetve a *mainstream*, a pártállamhoz lojális egyházakhoz tartozó, ám az utóbbiakétól eltérő, autonóm hangot használó személyiségeknek.²

A magyarországi zsidóságnak a zsidó identitással kapcsolatos addigi megnyilvánulásait kizárólag a hivatalos zsidó képviselő – a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete (MIOK) – közvetítette. A MIOK által képviselt felekezeti zsidóság a zsinagógák falain belül volt értelmezhető: a túlterjeszkedés visszaszorítására nemcsak az állam, hanem az állambiztonsági ügynököket szép számmal magában foglaló felekezeti vezetés is ügyelt. A magyar állam, amely gondoskodott róla, hogy a felekezeti vezetőket kizárólag előzetes jóváhagyás alapján lehessen kinevezni, a maga érdekei szerint kezelte ezt a helyzetet. A magyarországi zsidóság létszámát ebben az időben száz-százötvenezer főre becsülték, ám mivel 1949 óta nem lehetett rákérdezni a népszámláláskor a vallási hovatartozásra, ez a szám nem teljesen pontos. Ennek a zsidóságnak sokkal kisebb része járt zsinagógába és tartozott – valamilyen szinten – a hivatalos felekezethez. A mélypont nagyjából az 1970-es évekre tehető: ebben az időszakban nagyon kevesen írták be gyereküket felekezeti gimnáziumba vagy kötöttek hagyományos zsidó házasságot.

Az 1980-as évek zsidó felekezeti állapotait jól jelzi, hogy 1984. szeptember 16-án, a MIOK teljes ülésén Héber Imre elnök – aki egyébként pozitívan stagnáló képet festett a zsidóság helyzetéről – megjegyezte (és az *Új Élet* című lap mindezt ki is emelte

Gadó György a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján
(Gadó János gyűjteményéből)

a címdalán): a magyar zsidóság „vallási igényeinek az ellátását” tekintik a szervezet „legfőbb feladatának”.³

Ebben a helyzetben jelent meg a magyar második nyilvánosságban – 1983. december 25-re keltező – a Salom Békecsoport nyílt levele. Ez a felhívás 1984 első felében végigfutott a szamizdat csatornáin, és éles szakítást jelentett be a hivatalos zsidó felekezeti képviselő, a MIOK hivatalos politikájával. A „magyar zsidók független békeharcos csoportja” által aláírt felhívás több szinten is szembefordult a hivatalos és vallásfelekezeti létre kényszerített magyar zsidóság kontrollált és hivatalos véleményével.⁴ Már a szöveg elején is érzékeljük a nagy ambíciót, mint fogalmaztak: „mozgásba hozzuk a magyar zsidó közvélemény állóvizét”. Az írás szerint át kell gondolni a zsidóságnak a Szovjetunióhoz, a progresszióhoz, a magyar társadalomhoz és történelemhez, a zsidó hagyományhoz és az antiszemitizmushoz való „viszonyt” (pontosan: viszonyát),

ugyanakkor a határon túli magyar zsidóság és az Izraelhez való kapcsolódás kérdését is felvetette az írás. A szöveg – amelyet hivatalosan a MIOK elnökségéhez és a képviselő *Új Élet* című lapjának szerkesztőségéhez címeztek – apropóját az adta, hogy az említett orgánus 1983. december 15-i száma hírül adta: megalakult az Országos Béke-tanács egyházközi bizottsága, amelynek alelnökévé Salgó László főrabbit, elnökségi taggá pedig Héber Imrét, a MIOK elnökét választották.⁵ Ez a bizottság (valójában) egy egyházközi békebizottság volt, amelynek december 7-i ülésén választották alelnökké az Országos Rabbitanács helyettes elnökét, elnökségi tagnak pedig a MIOK és a Budapesti Izraelita Hitközség (BIH) elnökét. A bizottság elnöke Bartha Tibor református püspök volt, főtitkára pedig Aranyosi Zoltán zsinati tanácsos lett. A kiadott békenyilatkozat, amelyben keveredtek az ún. „keresztény békevágy” elemei a szovjet érdekeket tükröző aktuálpolitikával, kimondta, hogy „minden erőnkkel tiltakozunk az Egyesült Államok kormánya által vezetett világuralmi törekvések ellen”. A békenyilatkozat egyértelmű Amerika- és Nyugat-ellenes retorikájával az amerikaiak által motivált fegyverkezési versenyt ítélte el, amely a „hagyományos keresztény befolyás alatt álló nyugat-európai népek kormányait nukleáris fegyverek tovább felhalmozására készítették”. Tiltakoztak az ellen is, hogy az „imperialista erők” a hívő embereket „megtévesztve” a hit védelmének igyekeznek feltüntetni a „szocialista társadalmi rend ellen irányuló fenyegetést”. Elítélték azt is, hogy Nyugat-Európába első csapásmérésre alkalmas nukleáris fegyvereket telepítsenek.

A Salom nyilatkozatának íróját joggal háborította fel a zsidóság képviselői által is aláírt, egyoldalú, Amerika-ellenes nyilatkozat, és jó szemmel vette észre annak kétszínűségét, a szöveg ugyanis kizárólag az Egyesült Államokat vádolta fegyverkereskedéssel, illetve az ebből fakadó anyagi haszon keresésével. Arra is indokoltan mutatott rá, hogy a Szovjetunió látja el fegyverrel a fejlődő világot.⁶ A Salom írója azt sem felejtette el megemlíteni, hogy az Izrael ellen irányuló arab fegyverek főleg szovjet forrásból származnak.

A nyílt levél a továbbiakban olyan alapvető kifogásokat emelt a MIOK vezetői ellen, amelyek sok magyar zsidó fejében is ott motoszkálhattak: hol voltak 1967-ben és 1973-ban, amikor Izraelt támadták? Miért nem mutattak rá arra, hogy a Palesztinai Felszabadítási Szervezet (PFSZ) vezetői hogyan játszanak össze a nyugat-európai szélsőjobboldali és szélsőbaloldali csoportokkal? Miért nem ítélték el ugyanilyen konkrétan azokat, akik a müncheni olimpián történt merényletet szervezték az izraeli

sportolók ellen? Még határozottabb kritikát mutatott az a történelmi párhuzam, amelyet a Salom Stern Samu és a Zsidótanács (valójában több zsidótanács is volt), illetve a MIOK vezetői között vont, indirekten megfogalmazva azt, hogy a MIOK vezetői (ugyanúgy) egy totalitáriánus hatalommal kollaborálnak, mint 1944-ben Sternék. A Salom szövege patetikus stílusban a varsói gettó harcosai és a makkabeusok nevében zsidó szolidaritásra szólított fel, a legvégén pedig visszatért egy érzelmileg kiegyensúlyozottabb tónushoz:

„Ez a tanulság, ez a tanítás korántsem ellentétes a békemozgalom követeléseivel. Ha nem akarunk bábok lenni idegen erők játszmájában, kis nép létünkre el kell határolnunk magunkat minden nagyhatalmi törekvéstől. És ez épp úgy vonatkozik a kis magyar népre, mint a kis zsidó népre, tehát hatványozottan érvényes a magyar zsidóságra. Korunk súlyos konfliktusa önálló ítélőerőt és civilkurázst kívánnak meg társadalmi vezetőktől. És ha a MIOK vezetőiben nincs meg a bátorság ahhoz, hogy kifejezésre juttassák szolidaritásunkat Izrael, valamint a szovjet és amerikai zsidók milliói iránt, legalább annyi bátorságuk legyen, hogy az egyoldalú elítélő nyilatkozatoktól tartózkodjanak.”

A Salom nyílt levele, amely egyértelműen jelezte, hogy lazulni kezd a Kádár-kor politikai elemei közti összekötő erő (hiszen számos hasonló, egyértelműen pro-szovjet nyilatkozatot már korábban sokszor tettek a hitközségi vezetők, ám ezek nem váltottak ki semmiféle reakciót semmilyen nyilvánosságban), *alapjaiban változtatta meg az addigi magyar zsidó valóságot*, hiszen a szöveg egyértelműen utasította el a zsidóságnak pusztán vallásfelekezeti jellegű megjelölését, és az erős autonómiaigény mellett szolidaritást is vállalt a zsidó állammal.

A kor paradoxonjai közé tartozott, hogy miközben megszületett ez a jellegében *teljesen új és innovatív* ellenzéki deklaráció, a pártállami állambiztonság pedig továbbra is *vegzálta* az ellenzékieket, az MSZMP Politikai Bizottsága 1983. december 20-án határozatot hozott a magyar–izraeli kapcsolatokról, amelyben több újdonság is szerepel.⁷ Bár a kapcsolódási szándékot a romló magyar gazdasági helyzet javításának a szándéka magyarázta (az eladósodás mértéke óriásivá vált), tettek azért kompromisszumokat is. A lassú olvadás jeleként engedélyezték egyének ki- és beutazását, a csoportos utazást csak az izraeliek számára tették volna kötelezővé. A kereskedelmi forgalom is erősödött. Ugyanakkor a határozat utolsó pontja éppen arra figyelmeztetett, hogy a sajtó ne változtasson az Izraellel kapcsolatos hangvételen, és kerülje a magyar–izraeli kapcsolatokról szóló tudósításokat.

A Salommal összefüggésbe hozott Gadó György – aki tulajdonképpen Krassó Györgyön keresztül került kapcsolatba a demokratikus ellenzékkel – már korán felvállalta, hogy ő (is) áll a kezdeményezés mögött. A holokauszt-túlélő újságíró és fordító a háborút követően kommunista lett, az 1956-os forradalom után pedig elfogadta a Kádár-rendszert, így csak lassan vált ellenzékié.⁸ Az 1967-es arab-izraeli háború után kilépett az MSZMP-ből, és a Központi Statisztikai Hivatalban eltöltött pár éve után 1970-ben elbocsájtották az állásából. Átmeneitileg a Népművelési Intézetbe került félállásba, aztán ez is megváltozott. Az 1973-as jom kippuri (arab-izraeli) háború magyarországi sajtóbemutatója végképp felháborította. „Éljen Izrael! Hazudik a sajtó!» feliratú röplapokat dobáltam be levélszekrényekbe, tűzködtem intézmények hirdetőtábláira, és éjszakánként hasonló szöveget írtam krétával falakra és palánkokra” – fogalmazott később, 1995-ben.⁹ Lebukott, büntetőeljárás indult ellene izgatás vádjával, az egy év fegyházból 1975 elején, 9 hónap után szabadult.

A Salom azonban nemcsak a magyar állammal, illetve ennek izraelita „tagozatával” (és a magyar állambiztonsággal) került szembe, de fellépése már korán megosztotta az ún. demokratikus ellenzékét is. 1984. január elején Krassó György, az egyik legnevesebb és ugyanakkor óriási autonómiaigénnyel rendelkező magyar ellenzéki arról beszélt az egyik ráállított ügynöknek (aki „Solon”-nak nevezte a csoportot, demonstrálva, hogy a hatóságok még nem „domesztikálták” a szervezet nevét, azaz nem tudták hová tenni az egészet), hogy több helyen (értsd: az ellenzéki nyilvánosság fórumain) próbálta meg publikálni ezt az „irományt”, de mindenütt elzárkóztak tőle, ezért kénytelen lesz külön újságot szervezni neki.¹⁰ Ez a feszültség – amelyről később még szót ejtünk – végigkísérte a Salom működését, a csoporttal kapcsolatos ambivalencia érezhető volt az ellenzék körében.¹¹ Január 18-án a Szabad Európa Rádióban (SZER) elhangzott a Salom felhívása, ezzel pedig útjára indult nemzetközi karrierje is.¹² Egy másik, a román nyelvű SZER-adásra hivatkozó jelentés megállapítja, hogy a Salom feltűnése a rádió szerint arra utal, hogy a zsidóság első ízben jelentkezik ellenzékiként Magyarországon.

A hatóságok komolyan vették a Salom megjelenését: ezzel kapcsolatosan elkezdtek figyelni a belöldi postaforgalmat is. Egy 1984. január 25-i operatív jelentés megállapította, hogy kiemeltek a belöldi postaforgalomból egy Salom által jegyzett nyílt levelet, valamint hogy átadták azt a BM III/III Csoportfőnökségének.¹³ Máshol elterjedt az az információ (ennek forrása állítólag Krassó volt), hogy

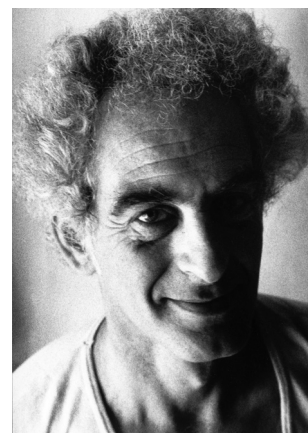
200 magyar zsidó értelmiséginek elpostázták az anyagot.¹⁴ Egy másik operatív jelentés pedig azt írta, hogy a Salom 80 ismert magyarországi közéleti embernek próbálta meg eljuttatni a nyílt levelet.¹⁵ Azt is megfogalmazták, hogy 126 darab levelet (a Salom példányait) „elfogtak” és kivontak a forgalomból.¹⁶

A demokratikus ellenzéken belüli ambivalenciát Krassó György (Gadó György fő ellenzéki szövetségese) folyamatosan érezte, a *Beszélő* ugyanis tényleg nem hozta le az anyagot, mire az „Alulnézet Kiadó” kezdte el sokszorosítva terjesztetni a háromoldalas kiáltványt.¹⁷ A kiadó 1983 őszén alakult, és kimondott célja volt a független magyar békekezdeményezések kiadványigényeinek „kielégítése” (természetesen a munkatársak anonimitásában maradtak).

A véleménykülönbség abban is érződött, ahogyan a *Beszélő* a Salomot kezelte. A lap 1984. február 9-i számban sem önállóan mutatták be a levelet, hanem az Alulnézet Kiadó két másik anyagával együtt. Ráadásul el is marasztalták a szöveget azzal, hogy egyoldalúan Izrael-párti, valamint hogy a fegyverkezési versenyért való felelősséget ugyanúgy kizárólag az egyik félre terhel, mint azok, akiket bírál. „A Salom a visszaját mondja annak, amit a béketanács nyomán a MIOK vezetői nyilatkoztak, de ezzel még nem léptek túl azon a hamis körön, amelyet a békefogalmak bírálnak” – írták.¹⁸

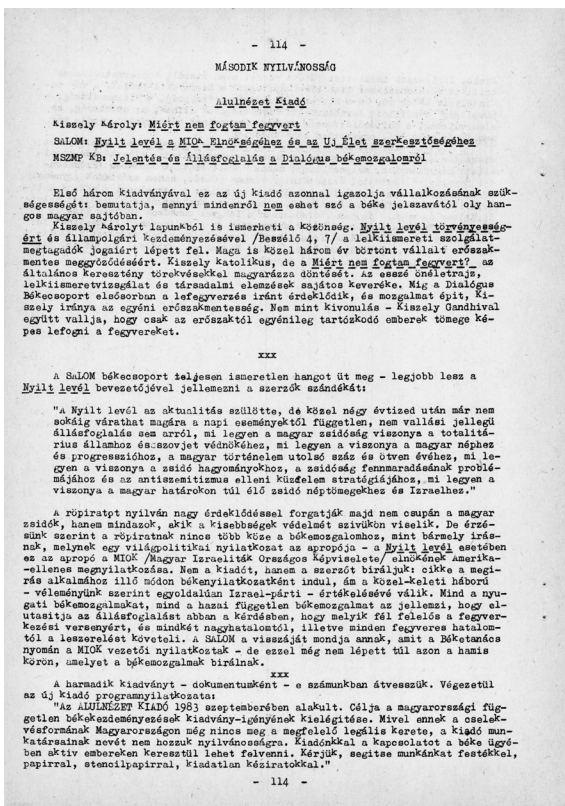
A Szabad Európa Rádió hatása viszont marandónak bizonyult: a szervek információi szerint a MIOK tiltakozott a Zsidó Világkongresszusnál és Israel Singer, a szervezet igazgatója megígérte, hogy lépéseket tesz az Egyesült Államok elnökénél és külügyminiszterénél annak érdekében, hogy a rádió az adásaival a jövőben ne „avatkozzon be” az izraelita felekezet „békés életébe”, és ne közöljön „rágalmazó” tudósításokat.¹⁹

A Salom Békecsoport néhány hónappal később újabb fontos dokumentumot adott ki: 1984 májusában nyílt levelet intézett a magyar társadalomhoz.²⁰ A szöveg célzott közönsége immár nem a zsidó hitközség és a felekezeti sajtó volt, hanem ennél sokkal szélesebb rétegekhez kívánt szólni. Bár az írás ki-

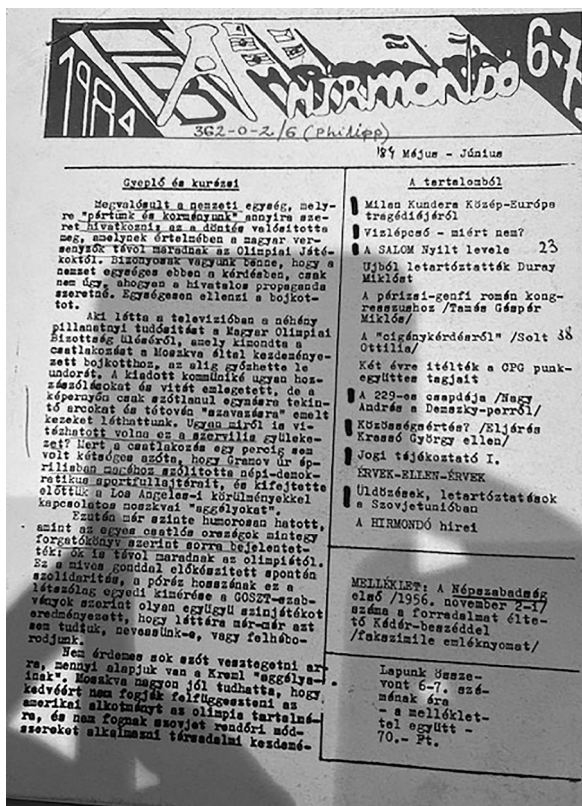

Krassó György
(Forrás: Fortepan /
Philipp Tibor)

A Salomról szóló anyag a Beszélő című lap 1984. február 9-i számában

A Hírmondó 1984. május-júniusi számának címlapja

zárólag a szamizdatos körökben terjedt, óriási hatása volt. A szöveg *A Hírmondó* (ez Demszky Gáborék lapja volt) május-júniusi számában jelent meg először, de külön is terjesztették.²¹ A hosszú tanulmány szembefordult a magyar zsidó asszimilációs paradigmával, ugyanakkor a zsidóságot kulturális, történelmi és etnikai alapon tette értelmezhetővé. A magyar zsidóság deportálásának negyvenedik évfordulójára készült levél a zsidóságot önálló politikai tényezőnek tekintette, és két szempontból is nagy változásokat jelzett: felvetette a magyar társadalom felelősségét a zsidóság második világháború alatti sorsáért (1920-tól), ugyanakkor megfogalmazta a magyar zsidóság felelősségét is az 1949 utáni szocialista/kommunista korszakkal kapcsolatban. Ez a magyar társadalom *egészére* egyformán nyitott szöveg teljesen új dimenziókat adott a magyar zsidóság addigi helyzetének. Asszimiláció helyett integrációt javasolt, ami egyszerűen azt jelentette, hogy a zsidóság a saját értékei megőrzésével kapcsolódjon be a magyar társadalom életébe.

Az állami politika maga is folyamatosan változásban volt, a rendőrségi vegzálások ellenére az olvadás megindult. Maga *A Hírmondó* szerkesztője jegyezte meg a Salom új írása után, hogy megnyílt az

átalakított Zsidó Múzeum, a május 13-i megemlékezésen megemlégtették Raoul Wallenberg nevét (a sorsát nem), Szenes Hannának emléktáblát állítottak, és Bibó István tanulmányát is tartalmazó könyv jelent meg a „zsidókérdésről”.²²

A Salom májusi levele élénk reakciókat váltott ki. Az egyik legfontosabbat a demokratikus ellenzék vezető alakjának, Kis János filozófusnak az írása jelentette.²³ Kis – bár egyetértett azzal, hogy a magyar zsidóság egyfajta hozzáadott értéket képvisel, így nem asszimilálnia, hanem integrálnia kellene – súlyos kifogásokat is megfogalmazott a Salom elképzelésével szemben. A magyarországi kisebbségi zsidóság álláspontja melletti elköteleződést Kis János csak azokkal kapcsolatban tartotta értelmezhetőnek, akik maguk is egyetértenek ezzel és akarják. Leszögezte, hogy a Salom a zsidó „összertartozás” problémájánál nem eléggé fejtette ki, hogy „féloldalasan modernizált társadalmunkban” vannak zsidó és nem zsidó klikkek is: a társadalmi mechanizmusok újraterezték a kölcsönös előítéleteket. Bár a Salom egyforma mércével mér nem zsidó és zsidó származású magyarok között (így a deportálásokért viselt magyar felelősséget és az 1945 utáni zsidó társadalmi felelősséget párhuzamba állítja),

mégiscsak elveszti a mértéket akkor, amikor az izraeli–palesztin viszályban nem egyformán ítéli meg a feleket. Kis János – mai szemmel nézve kissé steril, ám becsületos – kritikáját megismételte akkor is, amikor a politikai pályájától (SZDSZ-es országgyűlési képviselő volt 1990 után) távozó Gadó Györgyöt búcsúztatta a rendszerváltás után.²⁴ A kisebbségi jogokat a magyar társadalom demokratikus átalakulásától váró Gadót megdicsérte, ám türelmetlenséggel vádolta az asszimiláns zsidósággal szemben, akik saját történetüket nem a világ zsidósága története részének tekintik. Kis János írása olyan szempontból szimptomatikus volt, hogy jelezte: a demokratikus ellenzék zsidó származású/identitású tagjainak jó része nem akar bevonódni semmilyen (etnikai vagy kisebbségi színezetű) zsidó politikába, és magát a magyar politikai élet jelző nélküli részének tekinti. Gadó György az 1980-as években elfogadta, hogy a *Beszélő*-kör nem akar a zsidósággal speciálisan foglalkozni, sem pedig elköteleződni a világ zsidósága és Izrael mellett – már amennyiben az túlmeleg az antiszemitizmus elleni harcon, és bármiféle különleges szolidaritás felé mutat. Politikai magányossága ennek a speciális, többszörösen kisebbségi és marginalizált helyzetének is köszönhető volt.

Egy csehszlovákiai kisebbségi magyar, az álnevet („Balázs Sándor”) használó Öllös László is megfogalmazta gondolatait a Salom nyílt levelével kapcsolatban.²⁵ Öllös hangsúlyozta a magyar, illetve a közép-európai zsidóságnak a polgárosodásban, a modernizációban és a kultúráközvetítésben betöltött szerepét, és a csehszlovákiai magyarság nevében a diszkrimináló nacionalizmusok ellenében támogatásáról biztosította a magyarországi zsidók öntudatra ébredését. Az, hogy az ébredező etnikai-vallási-nyelvi identitások világában a határon túli magyarság részéről szimpátia fogadja majd a Salom kezdeményezését, megjósolható volt.

A független, ellenzéki magyar zsidó szervezet léte a külföldi sajtót is érdekelni kezdte. A Krassó Györgyre ráállított egyik ügynök azt jelentette, hogy nemcsak egy forgatócsoport járt nála, de júliusban Krassó két külföldit is fogadott, akiket részletesen tájékoztatott a magyar zsidóság helyzetéről és a Salom leveléről is. A beszélgetésbe Demszky Gábor, az ellenzék másik vezető alakja, *A Hírmondó* alapító szerkesztője is bekapcsolódott.²⁶ A Salom létevel kapcsolatos ellenzéki ambivalencia az állambiztonsági jelentésekben is tükröződött: A Krassóról jelentő egyik informátor („Erdősi” tmb.), amikor nála járt augusztus 10-én, kifejtette neki, hogy bár sok mindenben egyetért a cikkel, de elítéli a „Salamon” (értsd: Salom; „Salamon” volt egyébként

Gadó György állambiztonsági beceneve) szervezet írását. A magyar ellenzékét „zsidó bandának” tartja a „lélekben ellenzéki” magyar tömeg, és a kiáltványt megismerve csak igazolódik az a szélsőjobboldali vélemény, miszerint a zsidóság nem asszimilálható – így az informátor.²⁷ Krassó megvédte a Salomot, kifejtve, hogy ő zsidó származású, és a zsidóság nem faj, hanem közösség. Fel kell kelteni a hazai zsidóság szimpátiáját Izrael iránt, amely a Nyugat bástyája a Közel-Keleten – vélte. „A SZU [Szovjetunió] elleni hangulat zsidó körökben történő fokozódását elősegíti az Izrael állam iránti rokonszenv növekedése és egy zsidó öntudat kialakulása” – mondta az informátor szerint Krassó. A radikális ellenzéki politikus, a taktikai gondolkodástól távol álló, rendkívül impulzív, mozgalmár típusú politizálást megvalósító Krassó magától értetődő ösztönösséggel azonosult a Salom céljaival és módszereivel.

Krassó – más kiadványokkal együtt – Fő utcai lakásán árusította a Salom nyílt levelét tartalmazó kiadványt, miközben a szervek diadalittasan jelentették augusztusban, hogy ismét kivontak a postaforgalomból 9 darab – magyar és svájci címekre írt – Salom-anyagot, *A Hírmondó*-ból fénymásolt oldalakat.²⁸

A Salom második nyílt levelére számos – ma zsigerinek nevezhető – reakció született, amelyek közül a legfontosabb Szalai Pálé volt.²⁹ Azért tekinthetjük zsigerinek ezeket a megnyilvánulásokat, mert a racionális évelést sokszor megszakítja a személyes visszaemlékezés, a következtetések pedig sokszor nem általánosíthatók, és politikai cselekvés sem olvasható ki belőlük. Ilyen volt, amikor Szalai a „zsidó” fogalmát kérte számon a Salom megnyilatkozásán. Ugyanakkor a kulturális-etnikai értelemben vett zsidóság pozícióját ajánlotta a Salom számára, amely releváns megállapítás. Észrevételezte azt is, hogy a Salom a demokratikus ellenzék „zsidó” tagjairól beszél, ezzel pedig a „vörös” és „fehér” reakció malmára hajtja a vizet, amely „ma” is így beszél már a demokratikus ellenzékéről. Viszont az Izraellel kapcsolatos szupportív álláspont fontos integrációja, hogy Szalai nemcsak elismeri Izrael állam megalapításában az újkori történelem egyik legfontosabb eseményét, de úgy véli, hogy az 1967-es háború az „arab diktatúrákkal szemben etoszban és heroizmusban összemérhető az 1943. évi zsidó és 1944. évi lengyel varsói felkelésekkel; az 1956-os magyar munkástanácsok harcával; az 1968-as prágai tavasszal; a Szolidaritás 1980–81. évi forradalmával. Mi több: Izrael ezzel az önvédelmi harccal lökést adott a kelet-európai demokratikus-szocialista mozgalmaknak.”³⁰ Bár Szalai szerint 1967 után a nemzeti önvédelem Izraelben háttérbe

szorította a társadalmi igazságért folytatott küzdelmet, és Izrael libanoni háborújában a Közel-Kelet egyik demokráciája ellen harcol (ezért helyeselni nem tudja), álláspontja mégis alapvetően támogató. A kortárs magyarországi helyzet megítélésében Szalai empatikusabb, mint maga a Salom: észreveszi a lassú olvadás érzékelhető jeleit is, ugyanakkor a félhivatalos antiszemitizmust észlel a magyar nyilvánosságban.

A magyar szervek „érdeklődése” szintet lépett, amikor 1984. október 10-én bizalmas nyomozást indítottak a Salom ellen.³¹ „Tájékoztatásul közöljük, hogy a BM III. Főcsoportfőnök I. helyettes elvtárs engedélye alapján bizalmas nyomozást vezettünk be a »Salom« (a magyar zsidók független békecsoportja) elnevezésű csoport tagjainak felderítése, valamint ellenséges tevékenységük akadályozása, megszakítása érdekében. Kérjük, hogy a »Salom« csoportra vonatkozóan korábban keletkezett információkat, dokumentumokat osztályunknak adjátok át. Egyben kérjük, hogy az elhárítási területeken már meglévő és kiépíthető operatív pozícióitok felhasználásával nyújtsatok segítséget a »Salom« csoport tagjainak felderítéséhez. Az elsődleges információk értékelése szerint további adatok keletkezése elsősorban a »Lidi« fn. bizalmas nyomozás keretében várható. Az ügyben keletkező információkat a továbbiakban osztályunk részére folyamatosan küldjétek meg” – írták.³² A III/III-4-c alosztályhoz (elhárítás a „nemzeti” ellenzékkel szemben) információkérésrel fordultak.

A Salom újabb anyagának szerzője ugyanakkor okozott némi fejtörést az állambiztonságnak. Az „Aspiráns” fedőnevű informátor felismerni vélte őt, és úgy vélte, hogy egy „rabbiképzőt végzett, börtönviselt, jelenleg műanyagos kisiparos”-ról van szó.³³ A Beer Ivánra, a cionizmusért elítélt egykori rabbiképzősre³⁴ tökéletesen illő leírás azonban nem állta meg a helyét a Salomra vonatkozóan, Beernek ugyanis nem volt köze a csoporthoz.³⁵

A hatóság végzálta Krassó Györgyöt és Gadó Györgyöt. Október 18-án házkutatást tartottak Krassónál, akitől a Salommal kapcsolatos anyagokat koboztak el.³⁶ Gadónál november 1-jén tartottak házkutatást,³⁷ míg más források november 12-ére teszik az ún. lakóhely-ellenőrzést.³⁸ Gadó múltbeli viselkedése szerintük okot adott a „zsidó nacionalista tevékenység” gyanújára, és a „bejelentés” alapján elvégzett ellenőrzés során (a rendőrök sohasem ügyészi meghatalmazás alapján tartottak házkutatást) sok mindent lefoglaltak. Mindebből levonták azt a következtetést, hogy Gadó tevékenyen részt vesz szamizdatok szerkesztésében és terjesztésében is.³⁹ Gadó ellen sajtórendészeti szabálysértés

vádjával eljárást indítottak, pénzbírságot szabtak ki rá, és a lefoglalt anyagokat „véglegesen” elkobozták. A szervek bizalmas nyomozást indítottak Gadó tevékenységének „mélyebb felderítése, megszakítása” céljából. Gadó közben a magyar második nyilvánosság fontos elemévé vált: az ANSA olasz hírügynökség már úgy számolt be róla, mint aki a magyar–izraeli diplomáciai kapcsolatok felvételét szorgalmazza, ugyanakkor maga Gadó tagadta, hogy köze lenne az ellenzéki zsidó csoportosuláshoz.⁴⁰

A demokratikus ellenzék közegében már meglévő ún. „repülő egyetemeken” (itt előadásokat, kutatási beszámolókat tartottak az ellenzék és holdudvarának tagjai) is megjelent a téma, hiszen december 10-én Kovács András szociológus és Erős Ferenc szociálpszichológus (Kenedi János ellenzéki író lakásán) előadást tartottak nagy zsidó szociológiai-szociálpszichológiai kutatásokról, amelynek során magyar zsidók zsidó identitását vizsgálták mélyinterjúk készítése és elemzése által. A mintegy 40 főnyi hallgatóság előtt „Salamon” (azaz Gadó György) hozzászólt, és elmondta, hogy fontosabbnak tartja a téma politikai megközelítését, amelyhez a platformot a Salom nyílt levele képezi.⁴¹ Kenedi Jánost érdekelte az ügy, a Salom levelének megvitatásával akarta indítani a repülő egyetem új évadját 1985. február 4-én, de nem találtak olyan helyet, ahol a továbbiakban 3-4 alkalommal is megjelenhetnének.⁴²

Az 1985-ös év sok szempontból fordulópontot jelentett. Krassó Györgyöt egy év rendőri felügyelet után ekkor bírták rá arra, hogy távozzon az országból. „Salamon” – azaz Gadó György – pedig lelepleződött, mint aki „Ravasz Győzőként” is használja írásokban a nevét.⁴³

Mint említettük, a Salom tevékenysége megosztotta az ellenzéki nyilvánosságot is: egy augusztus végén zajlott belső ellenzéki összejövetelen – amely-

A „repülő egyetem” egyik előadása
(Középen Szabó Miklós, a dátum és fotós ismeretlen)

ről talán az ott lévő Mikes Tamás (avagy „Micsinay”⁴⁴) informálhatta a hatóságokat – a zsidó szervezet volt a téma, és elmondták, hogy nem akarnak csatlakozni hozzá, mert túl radikálisnak tartják.⁴⁵

1986 nyarán a hatóságok megpróbálták megfélemlíteni a különféle civil zsidó asztaltársaságokat (legalább három ilyen csoport volt Budapesten). Kb. 25 embert idéztek be. Állítólag a civilek informálták az eseményekről a Zsidó Világkongresszust, amely (szintén állítólag) megígérte, hogy felveti az ügyet a magyar kormánynál, de ennél többről nincsen tudomásunk.⁴⁶

A Salom újabb sajtóvitákat váltott ki, működése jól nyomon követhető a szamizdat sajtóban. Leviticus⁴⁷ aláírással jelent meg a Salom békecsoport véleménye a hitközség helyzetéről *A Hírmondóban*.⁴⁸ A szöveg éles kritikával illette a MIOK-ot, mégpedig annak kapcsán, hogy 1985. december 15-én (a MIOK választói teljes ülésén) megválasztotta az új elnököt, dr. Losonci András főorvost.⁴⁹ Losonci, aki a MIOK történetében először önkritikát gyakorolt, és hibákról beszélt, ürügyet adott a Salom levélírójának. Leviticus éppen a MIOK elnökének szavait idézte, aki az anomáliák felszámolásáról és a morális reputáció helyreállításának szükségességéről beszélt. „A közgyűlési beszédek a felekezeti erkölcsi válságára utalnak, de makacsul figyelmen kívül hagyják, hogy ennek az erkölcsi válságnak nem egyszerűen holmi anyagi problémák, netán visszaélések az okai, hanem elsősorban az, hogy a vezetés nem mert szembenézni a hazai társadalmi fejlődés, a belpolitikai élet ellentmondásaival. A MIOK a talpnyalásig vitte a lojalitást a kommunista állam iránt” – állította a cikk.⁵⁰ Rádásul olyankor tette ezt, amikor ennek az államnak a gyengéi már nyilvánvalóvá váltak. A MIOK a szovjet fegyverekkel „zsidókat gyilkoló” PFSZ-t sem ítélte el, és nagy eseménynek számított, ha leírta Izrael nevét. Az *Új Élet* közgyűlési „szózuhatagában” (két számban is) egyszer sem beszél a szovjet zsidóság megpróbáltatásairól vagy Izraelről, de ez nem is lehet másként, mert nem a magyar zsidó társadalom demokratikus kezdeményezéséből léteznek, hanem „az arab terroristákkal tárgyaló kommunista állam kegyelméből”. Egy német zsidó lapnak Seifert Gézánéval, a MIOK főtítkárával készült interjújára hivatkozva Leviticus megjegyezte, hogy ha így haladnak a dolgok, húsz év múlva nem lesz zsidóság Magyarországon.

A Salom Békecsoportnak ez a megnyilvánulása eljutott az izraeli magyar nyilvánossághoz is. *A Hét Tükre* című izraeli magyar lapban jelent meg 1986. május 8-án Mose D. Braunnak, a lap budapesti tudósítójának írása, amelyben ismertette a cikket. Ké-

sőbb Naftali Kraus ortodox (a Habad mozgalomhoz tartozó) újságíró a lap május 29-i számában erős kritikával illette Leviticust. Erre Gadó György külön válaszolt, *A Hírmondó* pedig Kraus cikkét és az ő válaszcikkét egymás mellett közölte le.⁵¹ Ez a kétségkívül erős demokratikus gesztus nem feledtette a vita élesen polemikus jellegét. Naftali Kraus leszögezte, hogy a magyar zsidóság a végórát éli, ezért mindenkinek mindent el kell követnie azért, hogy ez ne történhessen meg.⁵² Kraus továbbá azért kritizálta a Salomot, mert szerinte ha a „pesti rezsim” nem gátolja a zsidóság életét (a nevelés, a hitélet, a kultúra, a szellemi élet és fejlődés terén), valamint támogatja a zsidó kivándorlást (pozitív példaként említette a romániai zsidóságot és Moses Rosen főrabbit), akkor „semmi bajunk” vele. A pesti zsidó vezetés elmulasztott lehetőségeivel kellene foglalkozni, ezt lehetne kritizálni, de ez nem *A Hírmondó* dolga. Meg kell adni a MIOK új vezetésének a lehetőséget, és csak akkor szabad bírálni, hogy ha nem teljesíti a feladatait. Kraus továbbá állította, hogy ez az egész nem tartozik sem *A Hírmondóra*, sem különféle fiktív vagy nem fiktív ellenzéki csoportokra. Rádásul – teljesen torz optikával – azzal támadta a demokratikus ellenzékot, hogy személyesen azoknak a leszármazottai, akik 1944-ben aszisztáltak a magyar zsidóság deportálásához, és akik „most” fel akarják használni a létező zsidókérdést. Gadó György válaszában⁵³ jogosan szögezte le, hogy látszik: Kraus nem ismer személyesen ellenzékieket, holott még a nyugati médiának is sikerült megtalálnia őket. Élesen visszautasította azt, hogy a zsidóság szabadsága elképzelhető lenne a szélesebben vett magyar társadalom szabadsága nélkül. „A zsidóság fennmaradása Magyarországon nem attól függ, együttműködik-e a fennálló rendszerrel, hanem attól, hogy együtt lélegzik-e a nemzettel, a nemzet derekabb részével.”⁵⁴ Otromba beszédnek nevezte, hogy Kraus visszautasította a nem zsidó magyarok segítő szándékát, valamint azon is felháborodott Gadó, hogy a holokauszt kollaborátorai utódainak nevezte azt a demokratikus ellenzékot, amelynek oly sok zsidó tagja is van.

Ez a vita – nem is annyira a benne megfogalmazott érvek súlya miatt – a rendszerváltozás utáni évek távlatából nagyon fontosnak tekinthető, hiszen először szembesült a magyar (második) nyilvánosság egy olyan etnocentrikus zsidó véleménynyel (Krauséval), amelyet nem csak a nyelvi tabuk és más önkorlátozások nem kötöttek, de kifejezzen elképzelhetőnek és képviselhetőnek tartott egy olyan álláspontot, amely számára a demokratikus értékek önmagukban nem léteznek, és amely semmilyen külső referenciának nem akar megfelelni. Ez

az álláspont teljesen ellentétes volt azzal a baloldali univerzalizmussal, amelyet (legalább is formálisan) még a szocialista Magyarország is képviselt, és amelyet – immár az ember jogaival felvértezve – a demokratikus ellenzék jó része is a sajátjának tekintett.

1987-ben a Salom Békecsoport még egyszer a nyilvánosság középpontjába került. Egy ellenzéki művész, Zrínyifalvi Gábor Budapest külső területén lévő családi házában garázsát alternatív kulturális központtá alakította át. A centrumot 1987. május 8-án egy Wallenberg előtt tisztelgő, kétszobás kiállítással nyitották meg, és egy amerikai követségi jelentés is tárgyalta az ott történeteket.⁵⁵ A megnyitón három ellenzéki olvasott fel: Tamás Gáspár Miklós és Molnár Tamás, az Inconnu csoport tagja mellett Gadó György. Gadó a *Demokrata* társ-szerkesztőjeként azok nevében beszélt (röviden angolul és hosszabban magyarul), akik három és fél éve létrehozták a Salom Békecsoportot. Röviden bemutatta a „Salom Csoport” tevékenységét, „üldöztetésük” történetét, majd felolvasta a „Salom felhívását”.⁵⁶ A szovjet- és kommunistaellenes kijelentéseket tévő Tamás Gáspár Miklós a hazai zsidóság „elnyomását” a határokon túl élő magyar nemzeti kisebbségek helyzetével hasonlította össze.

Az eseményről az állambiztonsági szervek részletesen jelentettek. A nyitóprogramon mintegy 30 fő jelent meg, a BBC, a Reuters, a AFP, a DPA, az Amerika Hangja tudósított róla, továbbá Karl Pfeiffer osztrák újságíró és egy, a Zsidó Világkongresszusra delegált ismeretlen személy.⁵⁷

A Salom felhívása „Az antiszemitizmus ellen, a demokratikus megújulásért” címmel hangzott el.⁵⁸ A Wallenberg-szobor felállítására és a Zsidó Világkongresszus ülésére időzített szöveg egyfajta zavart detektált a magyar gazdasági életben, és egyben az antiszemitizmus megerősödéséről is beszámolt. Mint írták, nem a magyar néppel, hanem a hatalomgyakorlással van problémájuk, ugyanakkor magyar zsidó illúziókat is kritizáltak, például a Szovjetunióba vetett bizalmat. Bírálták a MIOK-ot is, amely „ugyanúgy a párt és a kormány szavát visszhangozza, mint a párt vagy a szakszervezet”. A MIOK nem beszél a zsidóság elleni végzálásokról – állította a Salom. A kiáltvány ezen kívül leszögezte, hogy nem ez a zsidóság útja, ugyanakkor a magyar kormányt felszólította, hogy járjon el Wallenberg kiszabadítása érdekében.

Gadó a Salom nyilatkozatát eljuttatta Csurka István íróhoz, és kérte, hogy írja alá. Ez egy nagyon fontos gesztus volt az ún. nemzeti vagy népi ellenzék felé. A május 7-én keletkezett napi operatív jelentés alapvető fontosságú eseményekről számolt

be.⁵⁹ A jelentés szerint Csurka konzultált Csoórral, és arra az álláspontra jutottak, hogy a nyilatkozat tartalma „zsidó belügy”, másrésztől viszont olyan politikai problémákat írnak le „sajátos módon”, amellyel ők nem tudnak azonosulni, így aláírni sem tudják azt. Ugyanakkor azt gondolták, hogy már csak az antiszemitizmus vádjának a kivédése céljából is reagálniuk kellene a nyilatkozatra, elítélve az antiszemitizmust, ám az ezzel való vádaskodást is. Az is felmerült köztük, hogy a leginkább antiszemitizmussal vádolt írokon, azaz „kettőjükön, valamint Sánta Ferencen, Fekete Gyulán kívül alá kellene íratni Kis Jánosékkal is a szöveget, ez egyszersmind gesztus lenne a »népiek« részéről Kisék irányába”.⁶⁰ Bár a jelentés után írt megjegyzésben leírják: nem tudnak arról, hogy ez a nyilatkozat azonos-e azzal, amit az Inconnu május 8-i estjén Radnóti Sándorral akartak felolvasatni (ám végül maga Gadó György olvasta fel), az „Állásfoglalás a gyűlölködés ellen” című szöveget végül Csurka István, Hernádi Gyula és Konrád György jegyezte. A szöveg alapvetően konfliktuskerülőre sikeredett, a Salom kiáltványát a „szabadság kiteljesedése, a lelkek tisztulása” irányába mutató egyik megnyilatkozásként írták le. A végig Raoul Wallenbergre utaló szöveg a Közép-Kelet-Európában „újra pusztító” nemzeti gyűlölködés és a népek egymásra uszítása ellenében megszólaló „józan hangként” írta le a Salom nyilatkozatát.

„Elodázhatatlan emberi kötelességünknek érezzük ezt az alkalmat egy olyan közös haza megteremtése szükségességének hangoztatására, ahol végre nincs »anti«, ahol csak »pro« van, ahol mindenkiért történik a történet, akit anya szült” – zárult a nyilatkozat.⁶¹ A nyilvánvalóan „népfrontosra” sikerült közös nyilatkozat – amelynek során a népiek sem akartak konfrontációt – az ellenzék széttöredezett-sége előtti szinte utolsó pillanatban keletkezett, ahol realpolitikai megfontolások is érvényesültek, éppen azért, hogy az egység – legalább *a felzárkón* – megmaradjon.

Eközben nagyon fontos esemény zajlott Budapesten. A Zsidó Világkongresszus (ZSVK) vezetősége 1967 után először tartotta ülését egy szocialista országban – május 7-i kezdettel.⁶² A világszervezet illetékesei két feltételt támasztottak: hogy izraeli delegátusok szabadon utazhassanak be az országba, és hogy a rendezvényen a saját témáit szabadon választhassa meg a szervezet. A magyar kormány mindkét feltételbe beleegyezett. A rendezvény vacsoráján Mark Palmer amerikai nagykövet – valószínűleg cserébe a magyar hatóságok engedékenységéért – nemcsak a Szovjetunióra helyezett folyamatos politikai nyomás szükségességét említette

meg (hogy tegye szabaddá az Izraelbe való zsidó kivándorlást), de a romániai emberjogi helyzetet is nyomorúságosnak nevezte, külön kiemelve a magyar kisebbség helyzetét is.⁶³ A sajtó is részt vett a helyzet alakításában, mert a rendezvényen jelenlévő francia lapok egyike, a *Le Monde* tudósítója az egyházpolitikai és a magyar gazdasági helyzetre vonatkozó kérdések mellett (a kissovetkezetek és magánkereskedések helyzete érdekelte) a „Salom-mozgalom” iránt is érdeklődött.⁶⁴

A ZSVK ülésére és a Wallenberg-szobor avatására időzített Salom-nyilatkozattal Gadó György elégedett volt, az egyik operatív jelentés szerint kijelentette, hogy az általa szimbolizált zsidó szekuláris törekvések ezzel teret nyertek. Gadó egyébként „zsidó–keresztény” megbékélési csoporttá akarta fejleszteni a Salomot, mondván, így nemcsak az ő nevével fonódna össze.⁶⁵ Két új lapot is indítani akart: *Salom* és *Szabad Polgár* néven, és kifejezetten zsidó ügyekkel csak az első foglalkozott volna.⁶⁶ Az erről szóló jelentés végén lévő intézkedés leszögezi, hogy az információk kiegészítése után „kombinációs tervet” készítenek „Salamon” tevékenységének az akadályozására.

Gadó György – a Salomtól függetlenül – 1987 őszén elindította a *Magyar Zsidó* című (három számot megért) lapját, amelyet a magyar ellenzék támogatott, és amely ugyanakkor (szokás szerint) kivívta az állambiztonság érdeklődését is. A lap, amelynek gárdája – ezt Gadó később bevallotta – fiktív személyekből állt, független és jól szerkesztett orgánumnként képviselte az *Új Élettől* gyökeresen eltérő demokratikus zsidó hangot.⁶⁷ Az újság több szempontból is érdekes, egyéni hangot ütött meg. Közölte például a három író (korábban idézett) 1987. májusi nyilatkozatát a Salom májusi kiáltványával kapcsolatban. Emellett állást foglalt Spiró György író híres *Jönnek...* című – annak idején óriási vihart kavart – versével kapcsolatban. Spiró György megjósolva a magyar szélsőjobboldal markáns megjelenését, keresetlen szavakkal írta le a jelenséget, amelynek következtében több, a népi ellenzékhez tartozó irodalmár megsértődött, és a magyarság megsértésével vádolta a szerzőt. A *Magyar Zsidó* cikke kimondta: Spiró álláspontja érthető, de nem igaz, hogy a magyar társadalomban a többség „fél” felszólalni a gyűlölködőkkel szemben.⁶⁸ A lap ezen kívül beszámolt a Goldmark-teremben lévő új kiállításról, amely a tel-avivi Nachum Goldman Diszpozóra Múzeum közreműködésével valósult meg.⁶⁹ Több dolgot is kifogásolt a kiállítást elemezve, így a modern cionizmus bemutatásának hiányát, és kifejtette, hogy a múzeumi technika is komoly kivetnivalót hagy maga után. A lap beszámolt a

ZSVK végrehajtó bizottsága májusi üléséről („Ami az *Új Élettől* kimaradt”), főleg olyan ügyeket ismeretve (pl. a szovjet zsidóság helyzete), ami kimaradt a hivatalos zsidó felekezeti újságból.

A kiadvány élénken érdekelte a belbiztonságot, napi operatív jelentések foglalkoztak vele, sőt még az Állami Egyházügyi Hivatal vezetésének is felkeltette a figyelmét.⁷⁰ A *Magyar Zsidó*ról már november 1-jén jelentés született, majd november 6-án a kiadvány tartalmára külön is kitértek. Eszerint 700 példányt kezdtek el terjeszteni, és külön rovat foglalkozott a szovjet zsidóság helyzetével. Mészáros Béláné, a III/III-7-es osztály helyettes vezetője, akinek a neve a jelentés végén szerepelt, feladatának tekintette, hogy megakadályozzák a következő szám megjelenését. Postai terjesztését is próbálták akadályozni, egy Hollandiába küldött levélben is lefoglaltak egy példányt. Egy további jelentés azt állította, hogy Gadó György az Emmanuel Alapítványtól szeretett volna nyomdagépet szerezni.

A *Magyar Zsidó*val a külföldi sajtó is foglalkozott: a német nyelvű bécsi *Kurier* című napilap 1987. december 14-i száma még faksimile lenyomatot is közölt a lapról. A cikk szerint az új lap jelszava: „Elítéljük a cionistaellenes hecckampányokat, amelyek csak a totalitárius rendszerek hagyományos antiszemitizmusának álcázására szolgálnak!” Az 1988. január 26-i jelentés már a második szám megjelenését állapította meg. 44-ről 66 oldalra nőtt a *Magyar Zsidó*, és ezerdarabosra a példányszám. Az állítólag a budapesti amerikai diplomaták által is bízott Gadó pedig előremenekült: megjelentette a harmadik számot is. A további jelentések arról számoltak be, hogy hol és mikor bukkantak fel a lap számai, így többek között a Sasad termelőszövetkezetben⁷¹ és a budapesti Fiala Művészek Klubjában.⁷² Azt is megemléstették egy jelentésben, hogy tudomásukra jutott, miszerint a szíriai hírszerzés is nyomozott az ügyben, hogy a lap mögött milyen anyagi háttér áll.⁷³ Az 1988. május 8-án kelt jelentés arról írt, hogy Zamárdiban tartottak úgynevezett helyiséglellenőrzést, amelynek során más szamizdat kiadványok mellett lefoglalták a *Magyar Zsidó* készülő harmadik száma részanyagának 700 példányát is. A Zamárdiban működő nagy teljesítményű Rotaprint márkájú nyomdával kapcsolatban pedig leírták, hogy az Demszky Gábor segítőitársainak kezében volt. A hatóságok természetesen lefoglalták a szamizdat kiadványokat, a hozzájuk tartozó nagy mennyiségű papírral, festékkel és egy szintén nagy kapacitású tűzőgéppel együtt, és újra célul fogalmazták meg, hogy az illegális lapok terjesztését megszüntessék vagy legalább visszaszorítsák. Ennek lett is némi eredménye, mert a harmadik

szám az előzőeknél gyengébb minőségben, stenciles sokszorosításban látott napvilágot.⁷⁴

Az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) – mint a szocialista állam fő valláspolitikai szerve – szintén foglalkozott a *Magyar Zsidóval*. 1988. január 4-én Miklós Imre államtitkár, az ÁEH elnöke egy 1987. december 3-án szignált rövid elemzést küldött el Berecz Jánosnak, Lakatos Ernőnek, Horn Gyulának, valamint Grósz Károly és Harangozó (valószínűleg: Szilveszter) „elvtársaknak”.⁷⁵ A hivatal elemzője, Vass György szerint teljesen mást árul el a „Bevezető” és mást az egész lap jellege: tehát vannak bevallott és be nem vallott céljai az orgánumnak. A MIOK és a Magyar Népköztársaság lejáratása, a cionizmus népszerűsítése, kommunizmus- és Szovjetunió-ellenesség, bemutatni, hogy a magyar zsidóságnak a demokratikus ellenzék az igazi szövetségese – ezek a célok. Az összefoglalás „időzített provokációnak” nevezte a lapot, amely csorbítani igyekszik a Magyar Népköztársaság egyházpolitikáját és az emberi jogok területén elért eredményeinek növekvő nemzetközi tekintélyét. Érdekes ugyanakkor, hogy a szöveg végén tett javaslatok nagy bizonytalanságról árulkodnak. A szelet úgy akarták kifogni a lap vitorlájából, hogy konzultálni akartak az *Új Élet*tel: folytassanak rugalmasabb és bátrabb tájékoztatáspolitikát, mert így a „színvonalasabb újságírói témával elvethetnék a kiadvány témáinak egy részét”. Egy Miklós Imre által szignált és 1988. január 3-án kelt rövid ÁEH-jelentés is hasonlókat állapított meg.

Az ÁEH 1988. augusztus 1-jén javaslatot fogalmazott meg a *Magyar Zsidó* című „illegális” folyóiratról, amelynek színvonala szerintük emelkedett, pedig egyszemélyes kiadvány, Gadó maga írja egyedül. A feljegyzés szerint „a lap általános politikai irányvonala – mint ahogy ez várható volt – nyíltan, agresszíven ellenséges, hangvétele szélsőségesen durva lett. A szocializmust a világtörténelem zsákutcájaként, a pártot rothadó tetemként aposztrofálja, hazánkat a Szovjetunió szolgájaként, csatlósaként emlegeti, szerinte a sajtóirányításba [sic!] párt-satrapák, bárcás bérencek dolgoznak, általános nemzeti összefogásra (beleértve a párttagokat is) szólít fel a rendszer megdöntésére stb. Valószínű, hogy a harmadik számmal kapcsolatos hatósági intézkedést kihasználják annak bizonyítására, hogy a rendszer antiszemita is. [...] Megállapította, hogy Magyarországon »súlyos korlátok között tengődik a zsidó kultúra«, és ez ellen küzdeni kell. Létre kell hozni a zsidóság világi, társadalmi jellegű kulturális [sic!] intézményeit, önálló, de legális lapot kell alapítani. [...] Dicsér is: méltatja Raj Tamás munkásságát, elismeréssel szól a Zsidó Múzeumot bemuta-

tó könyvről.”⁷⁶ A MIOK-ról az volt a véleménye, hogy nem képviselte a magyarországi zsidóságot. Vass György, az ÁEH jelentéstevője szerint „feltűnően jó minőségű (papírt, szedéstechnikát, tipográffiát tekintve) a lap. Az ilyen színvonalú előállítás nem fedezhetik az eladásból származó bevételek. Nem lenne érdektelen megtudni, kik fedezhetik a költségeket.”⁷⁷ Az ÁEH javaslata szerint továbbra is figyelemmel kell kísérni a lapot – nem kétséges: akár a belügyminisztériumi besúgóhálózaton keresztül is –, és fel kell hívni a MIOK figyelmét arra, hogy reagáljanak az őket a lapban ért „rágalmakra, ferdítésekre” az *Új Élet* hasábjain.

1988 májusában M. (valószínűleg Molnár) Tamás ismertette Krassó Györggyel az Izrael 40 éves fennállására szerkesztett és terjesztett nyilatkozatot.⁷⁸ A fordulat felé közeledve egyre bizarrabbá vált az állambiztonsági gyakorlat, amely már legális lapokban megjelent anyagokról is beszámolt, többek között Gadó György *Magyar Nemzet*nek adott interjújáról is.⁷⁹ Ennek a bizarr helyzetnek az volt az oka, hogy a demokratizálódó nyilvánosságban már legális lapokban is megjelent a Salom véleménye, ám az állambiztonság – nem tudván, hogyan kezelje ezt az új nyilvánosságot – őket is illegális forrásként kezelte. Holott nem voltak azok, inkább az állambiztonság kezdett elavulttá válni, Gadóék pedig lassan az élet legális részeivé lettek. Szintén beszámoltak a *Magyarországban* adott interjújáról, ebben a jelentésben a Salomot egy „szűk értelmiségi csoport” kezdeményezéseként írták le.

Az ellenzék elleni akciók mellett az állam lassan elkezdett irányt váltani, főleg külpolitikai szempontból. Az állambiztonság szemében üldözendő cselekménynek minősülő cionizmus, illetve „cionista propaganda” elleni harc mellett Magyarország és a zsidó állam közeledni kezdett egymáshoz az 1980-as évek elején.⁸⁰ Ennek olyan sarokkövei voltak, mint például az Izraeli Nemzeti Bank és az Magyar Nemzeti Bank 1983-as kapcsolatfelvétele. 1984 végén hivatalos magyar delegáció utazott Tel-Avivba a Bet Hatefutsoth (a Zsidó Diaszpóra Múzeuma) magyar zsidóságról szóló kiállításának megnyitójára. A kiállított tárgyak többsége a Magyar Nemzeti Múzeumból és a budapesti Zsidó Múzeumból származott. Amikor a Zsidó Világkongresszus delegációja 1985 elején Magyarországra utazott, a delegációt elkísérte az a Moshe Gilboa is, aki az izraeli külügyminisztérium diaszpóraügyi osztályát vezette, és személyében először találkozott hivatalosan a magyar fél az izraeli külügy képviselőjével. Az ENSZ közgyűlésén – 1985 és 1986 szeptemberében – Várkonyi Péter és Jichák Sámír külügyminiszterek találkoztak egymással. A kezdeti magyar

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy ennek a különleges magyar ellenzéki jelenségnek a jelenléte szinte párhuzamosan futott együtt azzal a folyamattal, amelynek során a magyar állam folyamatosan nyitott a külvilág felé. A belső ellenzéki törekvésekkel mindez párhuzamban történt, még akkor is, ha tudjuk, hogy a pártállam a rendszerváltásig szinte mindent kontrollálni próbált, amit csak tudott.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

OSA Archives
OSA 362-0-2/6 (Philipp).
OSA 355-0-1 (Collection of János Kis). Box 3/No.8.
OSA 302-0-2 Box 5
Országos Széchényi Könyvtár
AB Hírmondó 1986/1 (4.évf.20.)
Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára
ÁBTL 3.1.5. O-19619/9 (Lidi)
ÁBTL 2.7.1 NOIJ /1984-1988/ Shalom
Magyar Nemzeti Levéltár
MNL XIX-A-21-A-3-36-8/1987
MNL XIX-A-21-d 159. d. 0017/6-4/1988

Sajtó

Új Élet
Szombat
A Hírmondó
Beszélő

Szakirodalom

Bohus 2022 = Kata Bohus: The Opposition of the Opposition. New Jewish Identities in the Illegal Underground Public Sphere in Late Communist Hungary. In: *Jewish Lives Under Communism. New Perspectives*. New Brunswick, Rutgers University Press, 325–345.
Csizmadia (szerk.) 1995 = A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988) I–III. kötet. Szerkesztette Csizmadia Ervin. Budapest, T-Twins Kiadó, 1995.
Govrin 2009 = Josef Govrin: Egyszerre csak egy lépés. Izraeli–magyar kapcsolatok, 1967–1989. *Biztonságpolitika*, 2009/7, 3–12.
Kaszás 2014 = Kaszás Veronika: A magyarországi „alternatív szervezetek” fellépése az erdélyi menekültek ügyében 1988–1989-ben. *Múltunk*, 2014/1, 221–266.
Komoróczy 2015 = Komoróczy Géza: *Zsidók a magyar társadalomban. Írások az együttélésről, a feszültségekről és az értékekről (1790–2012)*. Pozsony, Kalligram.
Kovács 2019 = Kovács András: A Kádár-rendszer és a zsidók. Budapest, Corvina.
Lénárt 2016 = Lénárt András: Zsidó identitáskutatások a holokauszt után született generáció körében. *Socio.hu*, https://socio.hu/uploads/files/2016_5/zsido_gyujt.pdf

JEGYZETEK

- 1 A szöveg angolul az ÁBTL kiadásában fog megjelenni.
- 2 A Salom egyik legfontosabb nyílt levele mellett *A Hírmondó*

ó egyazon számban, sőt közvetlenül utána jelent meg 1984 májusában Solt Ottilia írása a „cigánykérdésről”. OSA HU 362-0-2/6 (Philipp)

- 3 „A magyar zsidóság vallási igényeinek az ellátása a legfőbb feladatunk.” *Új Élet*, 1984. október 1., 1–3.
- 4 A Salom nyílt levele. 1983. december 25. ÁBTL 3.1.5. O-19619/9 (Lidi)
- 5 Megalakult az Országos Béketanács egyházközi békebizottsága. *Új Élet*, 1983. december 15., 3.
- 6 „1950–1975 között a Harmadik Világ országai összesen 14,2 milliárd dollár értékű szovjet hadifelszerelést kaptak, ami 730 millióval, azaz 5,5 százalékkal volt több, mint az amerikai fegyverszállítmányok értéke ugyanebben az időszakban. (*Neue Zürcher Zeitung*, 1977. április 6.) 1973–1979 között a fejlődő országoknak szállított szovjet hadianyag értéke (beleszámítva a Varsói Szerződés más országaiból eredő szállítmányokat is) 20,7 milliárd dollárra rúgott; mindennek (?) 72,6 százalékát a Közel-Kelet és Észak-Afrika országai kapták. (*Neue Zürcher Zeitung*, 1980. szeptember 13–14.) És ami a bevételeket illeti, 1972–1982 között a Szovjetunió kb. kétszer annyi bevételhez jutott a fejlődő országoknak szállított hadifelszerelésből, mint az Egyesült Államok (*Neue Zürcher Zeitung*, 1982. augusztus 4.)”
- 7 Közli Kovács 2019, 226–230.
- 8 „A Gadó”. *Szombat Online*. 1995. 01. 01. <https://www.szombat.org/archivum/a-gado> (Utolsó letöltés: 2022. június 23.)
- 9 2016-ban kissé módosult egy-két dolog: <https://www.szombat.org/tortenelem/eljen-izrael-ezert-kapott-bortont-gadogyorgy> (Utolsó letöltés: 2022. július 3.)
- 10 1984. január 5. Napi Operatív Információs Jelentés (NOIJ) 1984. január 16. 2.7.1 NOIJ (1984–1988) Salom
- 11 Erre még Csizmadia Ervin is utal. Csizmadia (szerk.) 1995, III., 285.
- 12 Egy másik forrás azt állítja, hogy a román nyelvű Szabad Európa mondta be ezt. NOIJ 1984. január 27.
- 13 NOIJ 1984. január 25. Igaz Andor rendőr ezredes, osztályvezető írta alá.
- 14 1984. február 17-i jelentés. ÁBTL 3.1.5. O-19619/9 (Lidi)
- 15 NOIJ 1984. február 20. (34. sz. napi jelentés)
- 16 NOIJ 1984. február 20. (8.)
- 17 NOIJ 1984. február 6. (24. sz. napi jelentés) Aláírta: Mészáros Béláné r. alezredes alosztályvezető
- 18 Bemutatjuk az Alulnézet Kiadót. *Beszélő*, 1984. február 9. I. 571. (*Beszélő*-összkiadás I–III. Budapest, 1992.)
- 19 NOIJ 1984. február 20. (34. sz. napi jelentés)
- 20 Nyílt levél a magyar társadalomhoz és a magyar zsidósághoz. Komoróczy 2015, 636–655.
- 21 23–37.
- 22 Azt azért hozzátesszük: „Úgy gondoljuk azonban, hogy a nyílt levél legfontosabb mondanivalóit mindez nem érinti.” Uo. 37. A *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus* című kötetről van szó, amelyet a Gondolat Könyvkiadó adott ki 1984-ben.
- 23 A Salom nyílt levele a magyar társadalomhoz és a magyar zsidósághoz. *Beszélő*, 11, 58–62.
- 24 Kis János: Gadó. *Beszélő*, 1995. június 15., 12–13.
- 25 A Salom nyílt levele egy kisebbségi magyar szemével. In: *Beszélő*-összkiadás (16), 411–413.

- ²⁶ 1984. július 26-i jelentés Krassó Györgyről és Demszky Gáborról. ÁBTL 3.1.5. O-19619/9 (Lidi)
- ²⁷ 1984. augusztus 13-i jelentés. Aláírás: Domján Lajos r. fhdgy III/III-3/a. ÁBTL 3.1.5. O-19619/9 (Lidi), 10.
- ²⁸ NOIJ operatív jelentés (32.) 1984. augusztus 15.
- ²⁹ Megjegyzések a „Salom” független magyar zsidó béke-mozgalom második nyílt leveléhez. *A Hírmondó* 1984/10, 27–34. OSA 355-0-1 (Kis János gyűjteménye). Archival Boxes 3/No. 8.
- ³⁰ Uo., 29.
- ³¹ ÁBTL 3.1.5. O-19619/9 (Lidi), 10.
- ³² Az aláírók: Forgács Lajos r. őrnagy osztályvezető; Udvardi Ernő r. százados, alosztályvezető
- ³³ NOIJ 1984. október 15., 194. sz. nj.
- ³⁴ Beer Ivánt 1970-ben 16 hónapi fegyházra ítélték. Lásd Joó András tanulmányát: Állambiztonsági eljárás Beer Iván rabbinövendék és baráti köre ellen. Az „Exodus” fedőnevű ügy előzményei és következményei. In: Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből. Budapest, Milton Friedman Egyetem, 2019, 241–261.
- ³⁵ Máskor is a sötétben tapogatóztak: 1984 őszén egy ismeretlen, Friedmann nevű személy „Kormos”-nak írásos üzenetet továbbított, amelyben kéri, hogy szakos módon juttassa el a Salomhoz az írását, mert azt más írásokkal együtt decemberben meg kívánják jelentetni. A szervek írásszakértőt kértek, hogy felfedjék Friedmann kilétét. NOIJ 1984. október 17. 196. sz. nj.
- ³⁶ Jegyzék is készült: 23 db Salom „nyílt levelet” és 73 db Salom borítólapot foglaltak le. ÁBTL 3.1.5. O-19619/9 (Lidi)
- ³⁷ „Újabb hatósági támadások a független sajtó ellen.” *Beszélő*-összkiadás, 743.
- ³⁸ NOIJ 213. sz. nj.
- ³⁹ „A feltalált – és lefoglalt – anyagok között van többek között egy »Magyar Demokratikus Jogvédő Szervezet» elnevezésű szervezet előkészítő levele, alapszabály-tervezete.” Uo.
- ⁴⁰ NOIJ 1984. november 21.
- ⁴¹ NOIJ 1984. december 13.
- ⁴² NOIJ 1985. február 15. 29. sz. nj.
- ⁴³ NOIJ 1985. május 5.
- ⁴⁴ Könyvet írt Mikesről Andor Mihály. *Szegény Micwinay – Egy beugró élete*. Pécs, Jelenkor, 2011.
- ⁴⁵ NOIJ 1985. augusztus 28. 162. sz. Intézkedés: (aláh.) a III/II-11.Osztály tájékoztatja a III/III Csoportfőnökséget.
- ⁴⁶ A *Die Gemeinde* című bécsi zsidó lap interjúja Gadó Györggyel. ÁBTL A-3358. Tematikus összeállítás az antiszemitizmusról és a zsidóságról. Lásd még erről a (Mihancsik Zsófia által) Lovász Ferencsel és Rácz Andrásal készült interjúkat. „Szóval azt mondja, aki zsidó, tartsa magát zsidónak?” *Budapesti Negyed*, 8 (2. sz.) <https://epa.oszk.hu/00000/00005/00007/miban.htm> és <https://epa.oszk.hu/00000/00005/00007/racz.htm> (Utolsó letöltés: 2022. június 21.)
- ⁴⁷ Leviticus (Leviták) a Pentateuchus 3. könyve, a héber kánonban Vajjikra a neve ennek.
- ⁴⁸ *A Hírmondó*, 1986/1, 46–48. A szám az Országos Széchényi Könyvtárban olvasható.
- ⁴⁹ Lásd: *Új Élet*, 1985. december 1., 7. és 1986. január 1., 1–
4. Dr. Schőner Alfréd főrabbi, a Budapesti Rabbiság elnöke ekkor lett az Országos Rabbitanács elnökhelyettese. Uo., 47.
- ⁵¹ Igenis van közünk egymáshoz. Válasz Naftáli Krausnak, Izraelbe. *A Hírmondó*, 1986. augusztus–szeptember, 45–49.
- ⁵² Még „Hírmondónk” sem marad... Megjegyzések a pesti *Hírmondó* zsidó vonatkozású cikkéhez. Uo., 46–47.
- ⁵³ Uo., 47–49.
- ⁵⁴ Uo., 49.
- ⁵⁵ Kávássy János Előd: A talapatára fellépő szobor. Raoul Wallenberg személyének exponálódása a magyar belpolitikában 1987-ben. *Rendszerváltó Szemle*, 2021/1, 34–45.
- ⁵⁶ NOIJ 1987. május 11., 76. sz. nj.
- ⁵⁷ A „belső „ellenzék” képviselőiben jelen voltak Gadó György, Tamás Gáspár Miklós, Molnár Tamás, Bokros Péter, Kószeg Ferenc, Demszky Gábor, Sulyok Miklós, Nagy Jenő, Pálincás Róbert, Radnóti Sándor, Philipp Tibor, Haraszi Miklós, Diószegi Olga, Talata József; Bognár Mikolta és Bartók Gyula.
- ⁵⁸ https://watson.sk/NZONLINE/docs/szamisdat_116_20191022.221227.pdf (Utolsó letöltés: 2022. június 29.)
- Csizmadia Ervin május 1-jére teszi a szöveget.
- ⁵⁹ NOIJ 75/a sz. nj.
- ⁶⁰ Uo.
- ⁶¹ Beszélő-összkiadás, 73–74. 1987. május
- ⁶² <https://www.nytimes.com/1987/05/07/world/a-jewish-parley-in-budapest.html> (Utolsó letöltés: 2022. június 21.)
- ⁶³ A Waldheim-ügy is előkerült: „Edgar M. Bronfman, president of the congress, opened the talks by asking for unanimous adoption of a motion of congratulations to Attorney General Edwin Meese 3d for the action of the Justice Department in barring President Kurt Waldheim of Austria from entering the United States.” Uo.
- ⁶⁴ NOIJ 76. sz. nj.
- ⁶⁵ NOIJ 1987. június 4., 94. sz. nj.
- ⁶⁶ NOIJ 1987. június 11., 99. sz. nj.
- ⁶⁷ *Magyar Zsidó*, 1. 1987. szeptember. HU OSA 302-0-2 Box 5.
- ⁶⁸ Kik félnek és mitől? *Magyar Zsidó*, 1., 12.
- ⁶⁹ „Kiállítás a magyar zsidóság történetéből”. Uo., 13–14.
- ⁷⁰ Sokban támaszkodom Csatári Bencének a „Szemelvények a magyarországi zsidóság pártállami történetéből” című, a Mazsikének írott publikálatlan munkájára.
- ⁷¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ BRFK-36/5/1988. 03.01.
- ⁷² ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/II-44/3/1988. 03.03.
- ⁷³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/II-57/1/1988. 03.22.
- ⁷⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/III-127/3/1988. 07.05.
- ⁷⁵ MOL XIX-A-21-A-3-36-8/1987.
- ⁷⁶ MOL XIX-A-21-d 159. d. 0017/6-4/1988 1–2.
- ⁷⁷ MOL XIX-A-21-d 159. d. 0017/6-4/1988 2.
- ⁷⁸ NOIJ 1988. május 25., 99. sz. nj.
- ⁷⁹ NOIJ 1988. december 12., 237. sz. nj.
- ⁸⁰ Govrin 2009, 3–12.
- ⁸¹ „A Gadó”. *Szombat*, <https://www.szombat.org/tortenelem/eljen-izrael-ezert-kapott-bortont-gado-gyorgy>
- ⁸² Gadó akkortájt kezdte el létrehozni – Nagy Jenővel és a később ügynökként azonosított Mikes Tamással együtt – a *Demokrata* című lapot.
- ⁸³ Kaszás 2014, 221–266.